

УДК 316.612

О. О. Маркозова, кандидат соціологічних наук, доцент

СОЦІАЛЬНИЙ УСПІХ ОСОБИ У КОНТЕКСТІ ІСТОРИЧНИХ ПРАКТИК СВОБОДИ

Проаналізовано соціально-політичні, економічні та культурні передумови становлення і розвитку індивідуальної свободи людини як основного зовнішнього чинника реалізації її соціального успіху. Доведено, що в умовах глобалізації сучасного світу на зміну попереднім формам обмеження свободи, таким, як фізична, економічна і політична, приходять нові форми залежності, що вимагає від особистості залучення додаткових ресурсів для реалізації соціального успіху.

Ключові слова: *людина, суспільство, свобода, соціальний успіх, цінності, право, держава, глобалізація.*

Актуальність проблеми. Соціальний успіх людини завжди детермінований соціально-економічними, політичними і культурними умовами її життєдіяльності, комплексним критерієм яких виступає рівень свободи і автономії особистості в суспільстві. Разом із розвитком цивілізації, формуванням процесів глобалізації, підвищенням культури і знань людей ідеї індивідуальної свободи набувають все більшого значення. Повага до людини, визнання її самоцінності, створення умов для самореалізації через досягнення індивідуального соціального успіху нині стають головною передумовою успішного розвитку суспільства в цілому.

Досягти успіху, який становить особливий вид і результат соціальної діяльності, може тільки самостійна особистість, яка має свободу індивідуального вибору видів життєдіяльності та способів досягнення поставлених цілей. Якщо людина є залежною від природних, економічних, політичних, соціальних або культурних чинників свого існування, то вона потрапляє у жорсткі рамки диктату влади чи соціальних настанов і змушена робити тільки те, що від неї вимагає конкретна об'єктивна ситуація. У зв'язку із цим актуальною постає проблема аналізування історичних практик становлення і розвитку індивідуальної свободи як основного зовнішнього чинника, що створює передумови для самостійного вибору людиною свого способу життя, видів діяльності, поведінки, а у кінцевому результаті – для досягнення соціального успіху.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Концепція свободи була предметом дискусії серед науковців та державних діячів упродовж тисячоліть. Кожна історична епоха по-своєму намагалася розв'язувати проблему свободи. По-

становлення цього питання в Античності, християнському Середньовіччі, Новому часі або сучасному суспільстві – це різні підходи до одного й того самого феномену. Уперше питання про співвідношення прав і свобод людини виникло у стародавні часи. Уже тоді філософи зрозуміли, що між прагненням особистої свободи і суспільною доцільністю може виникнути певна суперечність, яка різними філософськими школами вирішувалася по-різному. Одні вимагали повного підкорення особи інтересам суспільства; другі, навпаки, заперечували будь-яку цінність суспільного життя порівняно із життям вільного людського духу; треті робили спробу примирити ці два підходи, виводячи їх із загальної основи – справедливості або загального блага [1].

В умовах Середньовіччя свобода розглядалася переважно в аспекті зв'язку свободи волі людини з божественною волею [2]. Однак поступово у свідомості європейців актуалізується проблема особистої свободи і суспільної справедливості, яка у добу Просвітництва була сформована в чітку систему природного права [3]. Нова концепція дозволила сформулювати поняття про універсальні права кожної людини, що належать їй від народження і до смерті.

Незважаючи на значний науково-теоретичний і практичний шлях свого розвитку, проблема свободи і зараз є актуальною. Питанням індивідуальної свободи, співвідношенню прав і свобод людини в суспільстві присвячено праці таких учених, як Л. Бевзенко [4], І. Бичко [5], В. Шаповал [6], Г. Левін [7], Ф. Хайек [8], З. Бауман [9], Р. Стросон [10] та ін. Однак наявність значної кількості наукових праць не означає, що теорія і практика реалізації індивідуальної свободи не потребують подальшого аналізування. З нашої точки зору, недостатньо вивченою залишається проблема основних історичних етапів становлення свободи та її впливу на реалізацію соціального успіху людини. У сучасних дискусіях найчастіше говорять про соціальний і людський виміри свободи. Соціум розглядають або як середовище, що сприяє появі і розвитку свободи, або як щось чуже і вороже їй. У будь-якому разі мало хто заперечуватиме, що зовнішнє соціальне середовище – це об'єктивна реальність, яку жоден індивід не може ігнорувати без перспективи серйозних втрат для себе. У зв'язку із цим *метою* статті є аналізування практик свободи в історичній ретроспективі та їх вплив на досягнення соціального успіху людини.

Виклад основного матеріалу. У первісному, додержавному суспільстві людина повністю залежала від природного середовища і могла задовольнити лише свої біологічні потреби. Після неолітичної революції були забезпечені відносні гарантії фізичного виживання людини. Складається елементарний поділ праці, відбувається перехід до осілого способу життя, формуються поселення. Соціальна диференціація у цей період практично відсутня, тому

контроль за виконанням чинних норм і правил життєдіяльності здійснювався всіма членами роду.

Можна стверджувати, що у первісному суспільстві через відсутність держави людина була максимально соціально вільною. Разом із тим її свобода і самостійність обмежувалися необхідністю колективної життєдіяльності, виконанням колективних норм і правил, оскільки, покладаючись тільки на свої сили, людина була неспроможна вижити в умовах дикої природи. Фреймування поведінки членів роду або племені відбувалося в процесі виховання через особистий приклад старших, батьків та родичів. За цих умов індивідуалізм був відсутній, і успіх сприймався людиною як повна відповідність її життєдіяльності вимогам громади.

Поступово, із розподілом праці і розвитком товарного виробництва виникає приватна власність, формуються рабовласницькі або ж, як на теренах України, феодальні держави. Складаються майбутні основи універсальних соціальних норм – релігія, мораль і право. Для цього періоду вже є характерними активне перетворення природи, орієнтація на гарантоване забезпечення потреб людини. Розвиваються знаряддя праці і навички людей, перетворюючись на основний ресурс їх життєдіяльності. Люди включаються в процес формування і задоволення соціальних та духовних потреб. У представників знаті з'являється вільний час, створюються можливості для комфортного та естетичного споживання. Розвиваються освіта, наука, мистецтво, а також міський спосіб життя, у рамках якого поступово виникають і нові форми негативної залежності людини від зміненого нею природного середовища: забрудненість і епідемії, ізоляція від природних чинників рекреації особистості. Зростають фізичні і психологічні навантаження, пов'язані з більш високим ритмом життя та інтенсивним спілкуванням.

Сформовані аграрні цивілізації створили можливості збільшувати обсяги виробництва та чисельність населення, однак у результаті соціальної диференціації значна частина людей перетворилася на рабів або кріпаків, у яких нечисленна еліта віднімає практично всю вироблену ними продукцію. Зрозуміло, що в умовах повної не тільки соціальної, а й фізичної несвободи стимули підвищувати ефективність праці були відсутні, а соціальний успіх більшістю людей розумівся тільки як набуття особистої свободи. Ситуація відсутності індивідуальної активності людей пояснювалася також тим, що релігія, яка у цей час є одним з основних соціальних інститутів суспільства, активно фреймувала свідомість громадян релігійними догмами, згідно з якими кожна людина від народження має свою долю, своє призначення, а отже, беззаперечно слідування цій долі і є особистим успіхом людини.

Таким чином, у період рабовласницького та феодального ладу людина була максимально соціально залежною. Індивідуальний вплив звичайної

людини на соціальне середовище і своє життя через незначні ресурси, що знаходилися під її контролем, обмежувався необхідністю безальтернативного слідування чинним соціальним нормам. Можливості матеріального забезпечення громадян визначалися не їх індивідуальною трудовою активністю та особистісними якостями, а волею рабовласника чи феодала. Умови для вияву самостійності й ініціативи були відсутні. Механізм заміщення соціального статусу – спадковий. Отже, звільнившись від стихійних сил природи й отримавши мінімальні гарантії фізичного виживання, людина зіштовхнулася із новими формами тепер уже соціальної залежності, потрапивши у кріпацтво чи рабство. Для того щоб люди навіть не могли мріяти про свободу, їх свідомість активно фреймувалася релігійними догмами, згідно з якими змінити свою долю неможливо.

З формуванням капіталістичних відносин в європейських державах у період Нового часу відбулася якісна зміна в характері свободи людини в багатьох сферах. Поділ праці виходить за межі натурального господарства і набуває безпосередньо суспільного характеру. Формується система ринків товарів, фінансів, праці, робочої сили. Соціолог і економіст К. Поланьї відзначає: «Вихідною точкою “великої трансформації”, яка заклала основи нашого часу, стало відділення працівників від засобів їх існування, пов’язане із звільненням селян від феодальної залежності, появою можливості продавати свою працю і формуванням індустріального виробництва» [11, с. 74]. З точки зору З. Баумана, «саме розподіл праці, який створив умови для трудової мобільності, забезпечив свободу у виборі місця застосування робочої сили, дозволив людям вступати у різні рекомбінації, відкрив перед ними можливості стати однією із сторін певних угод, і все це дозволило напруженням тіла і розуму перетворитися на самостійний феномен, у “річ”, до якої можна ставитися як до будь-якої іншої речі, тобто управляти нею, пересувати, з’єднувати з іншими речами» [12, с. 23].

Поступово із розвитком капіталізму в багатьох країнах світу обмежується влада монархії та феодалів. За активної участі мас здійснюються буржуазно-демократичні революції, ліквіднуються станові привілеї. Для пересічних громадян відкриваються можливості індивідуального впливу на зміну власного соціального статусу. Демократичні перетворення і формування відповідних соціальних інститутів створюють нові умови для соціальної, політичної та економічної активності людей.

Здійснюється революція в природознавстві, відбувається промислова революція, що поклала початок індустріалізації та формуванню нових цінностей: технічного прогресу, добробуту, комфорту. Спостерігаються високі темпи зростання продуктивності праці. Відбувається структурна трансфор-

мація економіки, системи зайнятості населення. Активізуються процеси глобалізації, які у цей час виявляються у прагненні поширення впливу економічно розвинених країн на весь світ.

В умовах капіталістичної економіки виробництво предметів споживання стає масовим. Постійно зростають і гарантовано задовольняються потреби людей, збільшуються обсяг і структура предметів масового індивідуального споживання. Спостерігаються бурхливе зростання міст і формування міського способу життя. З'являються можливості для створення систем соціального забезпечення громадян. Стрімко збільшуються потреба людей в освіті та кваліфікації, а також можливості для їх отримання. Освіта та кваліфікація поступово стають найважливішим індивідуальним ресурсом свободи і досягнення соціального успіху.

Таким чином, у період розвитку капіталістичних відносин у Європі попередня форма соціального примусу та несвободи людини була замінена на іншу, більш прогресивну. Вона базувалася на фреймуванні свідомості громадян за допомогою маркетингових технологій споживання в рамках ринкового способу життя, які здійснювалися на державному рівні. Саме цей період заклав основні риси сучасного суспільства і сучасної людини, принципові засади її свободи, самостійності та розуміння соціального успіху.

На жаль, Україна у цей історичний період не була самостійною державою і, на відміну від європейських країн, не пройшла шлях поступового становлення капіталістичних відносин, ринку, демократії і свободи. Короткий період розвитку ринкових відносин відбувався на теренах майбутньої Української держави на початку ХХ ст. і закінчився соціалістичною революцією і входженням УРСР до складу СРСР та утвердженням тоталітарного режиму, який базувався на повному підкоренні людини державі. Це дає змогу стверджувати, що об'єктивні обставини склалися таким чином, що аж до сучасної української історії наш народ, пройшовши період первісного суспільства, кріпацтва і тоталітаризму, не мав історичних практик свободи, самостійності та автономії людини і увесь цей час індивідуальний успіх особистості практично збігався із соціально декларованим, затвердженим відповідними державними структурами.

Сучасний історичний період, що розпочався в країнах Європи і Північної Америки із середини ХХ ст., – це етап революційного зростання свободи і можливостей кожного індивіда впливати на економічну, політичну, соціальну та культурну сфери, а отже, і на своє життя.

Науково-технічна революція принципово змінила рівень перетворюючого впливу людини на навколишній світ, а його масштаби набули глобального характеру. «Під індивідуальний контроль різних груп людей, – зазначає А. Гезалов, – не тільки власників засобів виробництва, а й менеджерів, фа-

хівців високої кваліфікації, людей, що мають відношення до інформаційних систем, до ЗМІ, потрапляють різного роду потужні ресурси. У розвинених країнах високоефективне виробництво товарів значно перевершує їх споживання і тому значна частина потреб насаджується людям штучно» [13, с. 76].

У ХХ ст. зростає обсяг предметів, що знаходяться не в родинному, а в індивідуальному споживанні. Значно розширюється поле індивідуального вибору і змінюється його характер. Перш за все це стосується трудової діяльності. Зростає чисельність фахівців різного профілю. Їх діяльність вимагає не тільки стандартних знань і навичок, а й аналітичних здібностей, творчого підходу до роботи, ухвалення самостійних рішень, тобто характеризується більшою свободою і самостійністю людини. У зв'язку із збільшеними можливостями міграції сучасна людина може вільно обирати і змінювати не тільки рід занять, а й місце проживання.

Активність мас призводить до зростання соціальної диференціації в суспільстві, що раніше мала переважно станове або традиційне походження. Істотні переваги у зміні статусу завдяки власній активності отримують успішні підприємці, менеджери, кваліфіковані фахівці. Отже, чинником соціальної диференціації все більшою мірою стають внутрішні ресурси особистості, особливо інтелектуальні та інформаційні. Інформація перетворюється на новий – культурний капітал, який людина отримує в процесі соціалізації, діяльності соціальних інститутів, освіти та культури. Цей капітал значною мірою дозволяє людині розширити рамки власної свободи, сформувати самостійність і досягти соціального успіху.

Що стосується України, то сьогодні ми є свідками та учасниками творення новітньої Української держави, яка прагне ввійти в європейську і світову спільноти. Обов'язковими умовами такого входження є економічні, політичні і культурні реформи. Проте без забезпечення свободи і самостійності кожного громадянина жодний із напрямів реформування суспільства не буде дійсно успішним.

Очевидно, що створити основи для реалізації індивідуальної свободи особи може тільки розбудова правової держави. Процес формування правової держави характеризується спільною ознакою – рухом людства до свободи, усвідомленим намаганням обмежити владу держави, змусити її поважати закони, захищати та гарантувати свободу людини як найвищу цінність. Основна відмінність між тоталітарною і демократичною державами якраз і полягає в їх ставленні до прав людини. «Якщо в демократичних державах, – пише А. Юнусов, – суспільне життя організується на основі визнання і поваги верховенства прав і свобод людини і громадянина, то у тоталітарних державах на перше місце висуваються інтереси самої держави» [14, с. 83].

У сучасних умовах можна констатувати, що формально-юридичну основу правової держави в Україні створено. Разом із тим реальне буття прав і свобод людини і громадянина в Україні ще досить далеке від ідеального. Цьому є низка об'єктивних умов, серед яких перш за все називають причини економічні і говорять про те, що економічні кризи кінця ХХ – початку ХХІ ст. в Україні та світі привели до девальвації цілого ряду прав і свобод людини. Дійсно, між економічним станом суспільства і його правовою системою існує взаємозв'язок. Однак чи можна вважати економіку безпосередньою причиною певного стану свободи особи в суспільстві? Гадаємо, що ні. У такому разі необхідно було б визнати, що при відносно стабільному стані економіки, яке існувало в СРСР, із свободою людини все було чудово. Однак це явно суперечить історичній реальності. Крім того, слід виділити державно-політичні причини, основною серед яких є панування впродовж значного історичного періоду тоталітарного політичного режиму. Коли у країнах Західної Європи та США йшла розбудова демократії і свободи, Україна перебувала під тиском тоталітарних норм і цінностей. Вплив політичного режиму на стан і розвиток правової системи суспільства очевидний, як очевидно й те, що існування тоталітарного режиму не могло не позначитися на рівні і характері розвитку свободи і самостійності людини.

У той же час можна стверджувати, що сама по собі наявність тих чи інших проблем в економіці, політиці та інших сферах людського буття не пояснює повністю стан правової системи і не може бути прямою підставою для визначення рівня розвитку свободи особистості. Це пояснюється тим, що у підвалинах усіх суспільних явищ лежить єдина духовна основа народу. Тому специфіку реалізації правової системи українського суспільства, спрямованої на забезпечення свободи людини, слід шукати передусім в особливостях української духовності, культури, її ментальному ставленні до права і свободи взагалі. Це спонукає нас не просто орієнтуватися на цінності, створені у рамках світової культури, а, визнаючи їх загальнолюдське значення, усвідомити їх з точки зору особливостей розвитку духовності українського народу.

Спроба перемістити українську правову систему в площину інших цінностей і суто механічно перенести на український ґрунт західноєвропейську концепцію прав і свобод людини і громадянина призведе до глибокої кризи в українській правосвідомості, а у кінцевому результаті – до девальвації самої ідеї прав і свобод людини. Тому, визнаючи цінність розробленої західною цивілізацією системи прав і свобод людини, ми повинні шукати її власне обґрунтування, доповнювати її тими ідеями та ідеалами, які визначаються особливостями української ментальності.

Отже, розглянувши історичні практики свободи, можна констатувати, що, незважаючи на певні недоліки, у цілому сьогодні людство досягло досить

високого рівня зовнішньої, нормативно-політичної свободи. У той же час розвиток цивілізації, який фактично був спрямований на реалізацію свободи людини в усіх сферах життєдіяльності, поступово призвів до формування нових видів залежності.

Обмеження свободи людини в сучасних умовах у першу чергу пов'язане з тим, що під дією глобалізації основними центрами суспільного впливу стають міжнародні фінансові і промислові групи – ТНК. Дії ТНК щодо захисту своїх інтересів звужують горизонти свободи і самостійності людей, створюють поля практично односторонньої соціальної залежності, які виявляються у контролі за ЗМІ та маніпулюванні масовою свідомістю через застосування спеціально розроблених технологій. Уже не тільки виробництво, а й мислення громадян стандартизується, що призводить до «кліповості» свідомості з ризиком втратити будь-яку ідентичність. Тому розвиток свободи в суспільстві нині супроводжується розгубленістю людей у світі, що став їм чужим. З цього приводу Е. Фромм зазначав: «Сьогодні людина стикається із різними видами свободи, а частіше – її обмеженнями з боку соціуму. Перенасичена матеріальними благами, стомлена вічною гонитвою за визнанням і успіхом, людина масового споживання більше не прагне свободи, вона не бажає її, а намагається позбавитися від неї, знаходячи нові й нові форми втечі» [15, с. 183].

Штучно нав'язані стандарти життєдіяльності, наприклад уявлення про моду, стиль життя і престиж, дуже часто формують у людини ілюзію свободи і власного вибору, але насправді заганяють її у нову несвободу, яка відображається у постійній гонитві за споживанням все нових і нових речей. За таких умов тільки реально вільна і самостійна особистість може вийти за рамки нав'язаних їй уявлень і усвідомлено обрати способи самореалізації.

Висновки. У сучасному суспільстві, з одного боку, створюються передумови для того, аби розширити горизонти індивідуальної свободи, максимально звільнитися від зовнішніх обмежень, а з другого – людині необхідно постійно пристосовуватися до нових ситуацій життя, нових обмежень, аби надати стабільність своєму і суспільному життю. Ця обставина – одночасне розширення меж особистої свободи і все більше зростаюча залежність індивіда від соціокультурного, техногенного та інформаційного середовищ – робить проблему свободи однією з найактуальніших у процесі досягнення соціального успіху людини.

Отже, проблема свободи у ХХІ ст. продовжує залишатися досить гострою, що говорить про безперечну актуальність і необхідність її подальших досліджень. Навіть навпаки, разом із появою нових форм залежності, спричинених у першу чергу процесами, пов'язаними із глобалізацією світу, тотальним впливом на свідомість людей ЗМІ, тенденцією до індивідуалізації, що обмежують свободу людини в сучасному світі, потрібні нові дослідження, зумовлені новими соціальними реаліями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фрагменты текстов ранних греческих философов / под ред. А. В. Лебедева. – М. : Наука, 1989. – Ч. 1. – 576 с.
2. О свободе. Антология мировой либеральной мысли (I половина XIX века) / отв. ред. С. О. Шмидт. – М. : Наука, 1988. – 696 с.
3. Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре / Ж.-Ж. Руссо. – М. : Наука, 1969. – 300 с.
4. Бевзенко Л. Д. Постнеклассические практики свободы: социокультурные контуры осуществления / Л. Д. Бевзенко // Практ. філософія. – 2009. – № 1. – С. 55–66.
5. Бычко И. В. Познание и свобода / И. В. Бычко. – М. : Политиздат, 1969. – 215 с.
6. Шаповал В. М. Трансцендентальні горизонти свободи / В. М. Шаповал. – К. : ПАРАПАН, 2010. – 312 с.
7. Левин Г. Д. Свобода воли. Современный взгляд / Г. Д. Левин // Вопр. философии. – 2000. – № 6. – С. 71–86.
8. Hayek F. Society free / Friedrich Hayek. – L. : Overseas Publications, 1990. – 218 p.
9. Bauman Z. Freedom / Z. Bauman. – Milton Keynes ; Open University Press, 1988. – 106 p.
10. Strawson P. F. Freedom and Resentment and Other Essays / P. F. Strawson. – Taylor & Francis, 2008. – 246 p.
11. Polanyi K. The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time / Karl Polanyi. – Beacon Press, 1944. – 317 p.
12. Bauman Z. The Individualized Society / Zygmunt Bauman. – Wiley, Cambridge, U.K. : Polity Press, 2001. – 259 p.
13. Гезалов А. А. Глобальные проблемы и их место в концепции устойчивого развития / А. А. Гезалов // Вестн. МГУ Сер. 7, Философия. – 2009. – № 4. – С. 70–80.
14. Юнусов А. А. Права человека как явление цивилизации и общечеловеческая ценность / А. А. Юнусов, М. А. Юнусов // Политика и о-во. – 2006. – № 1. – С. 79–89.
15. Фромм Э. Бегство от свободы / Э. Фромм // Э. Фромм. Догмат о Христе. – М. : Олимп, АСТ-ЛТД, 1998. – С. 176–396.

СОЦИАЛЬНЫЙ УСПЕХ ЛИЧНОСТИ В КОНТЕКСТЕ ИСТОРИЧЕСКИХ ПРАКТИК СВОБОДЫ

Маркозова Е. А.

Проанализированы социально-политические, экономические и культурные предпосылки становления и развития индивидуальной свободы человека как основного внешнего фактора реализации его социального успеха. Доказано, что в условиях глобализации современного мира на смену прежним формам ограничения свободы, таким как физические, экономические и политические, приходят новые формы зависимости, что требует от личности привлечения дополнительных ресурсов для реализации социального успеха.

Ключевые слова: человек, общество, свобода, социальный успех, ценности, право, государство, глобализация.

SOCIAL SUCCESS PERSON IN THE CONTEXT OF THE HISTORIC PRACTICE OF FREEDOM

Markozova O. O.

The article analyzes the social, political, economic and cultural conditions of the formation and development of individual freedoms as the main external factor in the success of his social. It is proved that in a globalizes world today to replace the old forms of restriction of freedom, such as the physical, economic and political, come new forms of dependence, which requires the individual to attract additional resources for social success.

Key words: *people, society, freedom, social success, values, law, state, globalization.*

